

«синій», «сивий», «сизий», до другої – КП, в яких виділяється одна чи кілька стереотипних сполук, що займають 10-20 % обсягу відповідного КП: «білий», «зелений», «червоний».

Більш детально проблему прототипного авторського референта кольору можна буде проаналізувати з погляду колористичної характеристики тематичних груп імен та окремих номенів. Заслужує окремої уваги проблема історичної й ідіостильової змінності колористичного прототипу, яка, вірогідно, проявляється в ознаці конвенційності.

Література

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : Курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Издательство Тамбовского университета, 2000. – 123 с.
2. Вежбицкая А. Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия / А. Вежбицкая // Язык. Культура. Познание. – М. : Русские словари, 1996. – С. 231–291.
3. Демьянков В. З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка / В. З. Демьянков // Структуры представления знаний в языке / Отв. редактор Кудрякова Е. С. – М. : Российская академия наук, Ин-т науч. информации по общественным наукам, 1994. – С. 32–86.
4. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
5. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII : Когнитивные аспекты языка : Пер. с англ. / Сост., ред., вступ. ст. В. В. Петрова и В. И. Герасимова. – М. : Прогресс, 1988. – С. 2–52.
6. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость / Е. В. Рахилина. – М. : Русские словари, 2008. – 416 с.
7. Слухай Н. В. Вербалізація сенсорних прототипів у поетичній творчості Тараса Шевченка: колір і звук / Н. В. Слухай // Шевченкознавчі студії: зб. наукових праць. – Вип. 14. – К. : КНУ, 2011. – С. 87–96.
8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12-и т. / Т. Г. Шевченко [редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.] – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 1 : Поезія 1837 – 1847 [перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського]. – 784 с.
9. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12-и т. / Т. Г. Шевченко [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.] – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 2 : Поезія 1847 – 1861. – 784 с.
10. Berlin V. Kaj P. Basic color terms : their universality and evolution / V. Berlin, P. Kaj – Berkeley, 1969. – 234 p.
11. Estes W. K. Classification and Cognition / W. K. Estes. – N.Y. : Oxford University Press. – 1994. – 296 p.
12. Hampton J. A. Psychological representation of concepts. Cognitive models and memory / J. A. Hampton // Hove : Psychology Press. – 1997. – P. 81–110.
13. Medin D. L. Context theory of classification learning / D. L. Medin, M. M. Shaffer // Psychological Review. – 1978. – Vol. 85. – P. 207–238.
14. Rosch E. Natural categories / E. Rosch // Cognitive psychology. – 1973. – V. 4. – P. 328–350.

УДК 811.161.2'38

А. М. Поповський

ПОЕТИЧНИЙ СИНТАКСИС МИКОЛИ КУЗЬМЕНКА

Поповський А. М. Поетичний синтаксис Миколи Кузьменка.

У статті висвітлюється організація мовних засобів поетичного синтаксису самобутнього сатирика й гумориста, твори якого ґрунтуються на живомовній основі та народнопісенній ритмомелодиці Степової України кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: поетичний синтаксис, синтаксичні конструкції, народнопісенна ритміка, живомовні елементи, засоби сатиричної типізації.

Поповский А. М. Поэтический синтаксис Николая Кузьменко.

В статье раскрывается языковая структура поэтического синтаксиса самобытного сатирика и юмориста. Произведения поэта основываются на живой народной речи и народнопесенной ритмомелодике Степной Украины конца XIX – начала XX столетия.

Ключевые слова: поэтический синтаксис, синтаксические конструкции, народнопесенная ритмика, живая народная речь, способы сатирической типизации.

Popovs'kiy A. M. Poetical syntax of M. Kuzmenko.

Language of famous satirist and humorist Kuzmenko's poetical syntax is analyzed in this article.

Poet's works were based on folk lively speech and folk rhythmic melody of Steppe Ukraine. They were written at the end of XX century.

Key words: poetical syntax, syntactic constructions, folk rhythmic melody, folk lively speech, ways of satiric typology.

Художня спадщина січеського письменника кінця ХІХ – початку ХХ століття Миколи Лавріновича Кузьменка (псевдонім Микола з Січі) була об'єктом дослідження лише літературознавців М. Гончарука, М. Гуменного, Ф. Білецького, Г. Нудьги, М. Пивоварова. На жаль, мова творів цього самобутнього митця художнього слова лишилася поза увагою лінгвістів.

Народився М. Л. Кузьменко 3 листопада 1862 року в с. Токмаківці на Катеринославщині. Закінчив бурсу, навчався в семінарії, яку з певних причин залишив і пішов учителювати в селах Катеринославської губернії, а в роки революційного збурення приїздить до Катеринослава, працював на залізниці й брав активну участь у громадсько-мистецькому житті міста, про що свідчать матеріали катеринославського часопису «Дніпрові хвилі» (1910 – 1913 рр.) та сатиричного журналу «Шершень» (1906).

Суспільно-політичні та естетично-літературні погляди письменника формуються життєвими обставинами того часу та потужним впливом усної народної творчості й художньої літератури, зокрема творів Т. Шевченка, С. Руданського, Л. Глібова, П. Грабовського, В. Самійленка, І. Манжури, Д. Яворницького.

Як відзначають літературознавці, «в українській літературі М. Л. Кузьменко виступає у жанрі поезії й прози переважно як гуморист і сатирик, хоча в його творах був досить сильним і ліричний струмінь» [1, с. 46]. Його єдина прижиттєва збірка поезій «Дозвілля» вийшла у світ в 1899 році, до якої увійшли 64 твори, написані протягом останнього десятиріччя ХІХ століття. На початку ХХ століття поезії М. Кузьменка публікуються в альманахах «Розвага» (1906), «Українська муза» (1908), часописі «Дніпрові хвилі» (1913), а фейлетони-мініатюри – у прогресивному журналі «Шершень» (1906). Хоч літературна спадщина його характеризується жанровою і тематичною розмаїтістю, проте він визначився насамперед як митець сатиричного обдарування.

Збірка «Дозвілля» в основному укладена з сатиричних, гумористичних та мозаїчних укралень ліричних творів.

Головним об'єктом його сатири й гумору є тогочасна дійсність, події, факти, які він не тільки умів спостерігати й вивчати, але й знаходив влучну форму поетичного синтаксичного вираження. Так, наприклад, у творі гостросоціального звучання «Пісенька» віддзеркалено народні погляди автора на соціальне зло вдало зримованими простими реченнями, ускладненими прикладковим повторенням, що фіксує увагу читача на певних словах у контексті й посилює їх емоційно смислове навантаження:

*Раз я в волості судився
З нашим сільським адвокатом.
Катом, катом, катом, катом...
З нашим сільським адвокатом.*

Бідняків судили по «совісті й закону судді вбрані в сукні й чоботи сап'яні», а

*Потім добре розібравши
По закону все зробили.
Били, били, били, били...
По закону все зробили (2, с.458)*

Жива стихія народного мовлення, чітка сюжетна колізія, виразне соціальне спрямування іронічної розповіді посилюється кількаразовим повторенням одних і тих же слів і словосполучень у розмірі чотиристопного ямба (**катом** – сільським адвокатом; **били** – по закону все зробили) – усе це й визначає високу мистецьку цінність твору. Аналогічні мовні структури притаманні гуморескам «На тім світі», «Провчив», «До громади», «Велика наука» та ін.

Мовні засоби сатиричної типізації в творах М.Кузьменка ґрунтуються на уснонародній основі синтаксичних римованих конструкцій, які охоплюють всі типи як простих, так і складних речень. Особливістю його поетичного синтаксису є те, що він починає вислів думки дієслівною формою третьої особи множини, а закінчує її своєрідним узагальнюючим словом, римованим зі словом попереднього речення, як, наприклад, у фейлетоні «Чутки й відгуки»:

*Кажуть, що Дума вийде дуже невдалою,
що в виборці більш попали люди для уряду
небажані дуже...
– Байдуже!*

*Кажуть, що відкриття Державної Думи
ще й надалі хоче одягти уряд...
– Навряд!*

*Кажуть, що тим часом цих членів прикрутять,
а виберуть других, котрі стали б їм у пригоді...
– Ні годі! (3, с. 24).*

Широко використовується традиційна народнопісенна ритміка складних синтаксичних конструкцій у так званих моноримах, у яких усі рядки пов'язані дієслівною римою, притаманною українським колисковим пісням. Укладач збірки тут надає перевагу жіночим римам. Яскравою ілюстрацією до вищесказаного є присвята «Карпенку-Карому»:

*Мате сына вь колысочци
Колыхала,
Колышучы тыхесенько
Так стивала:*

*«Росты, сынку, и сылонькы
Набырайся,
Та своеи Украины
Не цурайся,
Бо хто їи, казав батько,
Забуває,
То такого, никчемного,
Бог карає» (1, с. 54).*

Викривальний ефект сатирикону М. Кузьменка зумовлюється грою слів, переосмисленням народних висловів – приказок, прислів'їв, як-от:

*Завжды васъ воны (удівці – А.П.) одурять,
Пидведуть на соромъ, грихъ.
Ну, а вийде: **мышци слизкы,**
А котови тилькы смихъ (1, с. 80).
Панъ лайку сыпле, мовъ горохъ,
Колы це той ёго – торохъ!
Вхопыв гарячого до слизъ, –
Ото, куды не слидъ, не лизъ (1, с. 85).
Мабуть ты, козаче,
Що вирывъ панянци:
У дурни й пошывся! (1, с. 89).*

Віршовані тексти вдало інкрустовані нанизуванням дієслівних синонімів, що збагачує емоційно-експресивні засоби художніх образків:

*Вона (ненька – А.П.) насъ зростыла,
Голубыла, и пестыла,
И розуму вчыла (1, с. 92).
А то разъ панъ якыйсь-то йшов
Угядивъ пьяного; пишовъ
Вычытуваты та страмыть,
А той похнюпывся, мовчыть (1, с. 85).
Лае тебе твій начальныкъ,
Грымає, сварытця.
Хиба, якъ винъ панъ великый,
То ёму й корытця? (1, с. 84).*

Поряд із спонукальними дієслівними синонімами автор використовує іменникові та складні за своєю побудовою синонімічні одиниці з повтором модальних слів:

*Такъ хочъ тепер **покій бо дай,**
Хочъ трохы дай спочыт;:
Видстанъ видъ мене, видчепысь,
Дай трохы хочъ пожыты! (1, с. 51).
Якъ почую, було, крамарь
Божытця, клянетця,*

*Що торгує на убыток
И заприсягнетця:
«Побый Богъ мене, на цѣму
Барыша не маю!
Я й повірю. Ну, а теперъ?
Теперъ... я не знаю (1, с. 43).*

Омоніми в синтаксичній структурі поетичної рими використовуються значно рідше:

*Оглядився, як наився:
Згадавъ волю, як женывся,
Якъ вступывъ у **бракъ**.
Теперъ уже терны, корысь,
Годы жинци и бережысь,
Щобъ не попал в **бракъ** (1, с. 38).*

Сатира й гумор М. Кузьменка формувалися на ґрунті українського поетичного синтаксису та національних живомовних традицій степових пересмішників. Розмаїті синтаксичні конструкції, зведені на загальнонародній основі слів, висловів, фраз, що своєю архітектонікою творчо успадковують прийоми побудови народних легенд, притч, анекдотів та їх ритмомелодики.

У поетичній канві достатньо місця простим однокомпонентним реченням з наступними двокомпонентними: *Зима. Мороз румьянить щокы* (1, с. 66); *Вечирь...Беседа зибралась* (1, с. 50), а також поширеним з однорідними присудками:

*Вже-жъ винъ (дяк – А. П.) и **бывъ** ихъ (учнів – А. П.) добре,
И за чубы **таскавъ**,
За вуха **скубъ**, и **лаявъ**,
И **ляпаса дававъ**... (1, с. 57).*

Складні синтаксичні конструкції, утворюючи своєрідні художні засоби віршування, представлені переважно складносурядними реченнями в поєднанні з безсполучниковими:

*Тютюнъ задумавъ одружытысь,
И хочъ старенькый вже винъ бувъ,
Але крипкый и черезъ те, бачъ,
Винъ жинку молоду добувъ:
Горілочку палку, веселу
У Хмеля высватавъ нашъ панъ,
Старостувавъ же зъ Блекотою
Въ такимъ случаи самъ Дурманъ.
Винчавъ на смитныку ихъ Шлема,
А Пивень за дяка спивавъ (1, с. 46).*

У таких типах речень поет, дотримуючись системи перехресного римування, зберігає живомовні риси степової говірки:

*Покійнычокъ дидусь Денысь,
Бувало, під хмелькомъ мовлявъ:
«Ты не дывысь, що забродивсь,
Абы халявъ не покаляв» (1, с. 59) і послуговується:*

а) фонетичними та морфологічними діалектизмами:

*Якось прыйшлося **поузъ** двиръ
Проходять небораці,
Попавсь винъ на очи тому
Паскудному собаці (1, с. 52);
Якъ я бувъ ище маленькымъ,
То, було, де **вгядю**,
Що зберутся диды й бабы
Й я коло **ихъ** сяду (1, с. 42);*

б) синтаксичними конструкціями з безприменниковим керуванням:

*У всіхъ хлопцівъ тилькы жарты все та смихъ,
А Данько **моторнишый ихъ усихъ** (1, с. 93);*

в) прийомами антонімії:

*То й снытця – буцимъ **правда**
Зъ **неправдою** бьетця;
И, як **правда** побье **крывду**,
Зъ **радоцивъ** сміетця (1, с. 11);*

г) звертаннями, вираженими однослівними іменниковими формами або ускладненими прикладковими конструкціями чи в поєднанні з емоційно-експресивними частками та дієслівними спонукальними формами:

***Прощайся, свате**, зъ розумомъ,
Забудь на свити все:
Поглянь въ вично, – онъ наймычка
Горилку вже несе (1, с. 39).
Сметано-необачныце,
Паскудная ты зрадныце,
Побый тебе чума! (1, с. 70).
Ой, братику, голубчыку,
Що мени робыты,
Що не можу серця свого,
Ніяк зупыныты? (1, с. 48).
Озвыся жъ, сестрыце, давно жду отвиту,
Чы прыймешъ мене ты за брата? (1, с. 3).
Гуляй, душа! Забудь вси лыха! (1, с. 71).*

У творчій практиці митця важливе місце посідає така поетична фігура, як **п о в т о р е н н я**, що здавна використовується у фольклорі, поезії. Такий художній засіб фіксує увагу читача на словах, словосполученнях, реченнях, надаючи контекстові певного смислового значення, емоційного впливу. Вони здебільшого виступають на початку, у середині чи в кінці речення:

*Поки сонце свитытеме,
Не згаснуть вси зори,
Поки вся вода не высхне
Въ велькому мори,
Поки вси пискы сыпучи
Не вкрьютця рястомъ, –
Поты хай жыве мижъ вама
Любовъ съ повнымъ счастьемъ (1, с. 63).
На що не гляну – все не миле...
И тилькы диты и держать
Мене на свити. Диты, диты!
О, диты – Божса благодать! (1, с. 56).
И доси, кобзарю, твоя
Гучнострунная кобза гуляе,
И доси никто ще на ій
Такъ, якъ гравъ на ій ты, не заграе... (1, с. 14).
...Хай тебе и судяць и сміютця,
А ты кохай, кохай, кохай! (1, с. 60).
Не на те чоловіка Господь сотворивъ,
Щобъ винъ брата свого у калюжи топывъ;
Не на те ёму сылу Господь дарувавъ,
Щобъ слабишихъ видъ себе винъ гнувъ и топтавъ (1, с. 67).*

Рідше трапляються повтори однокореневих слів з різними відмінковими формами чи граматичними основами, як-от:

*Дурный – дурнымъ и пропаде;
А як розумный розуміе,
Поки зовсимъ не одуріе, –
Другыхъ на розумъ наведе (1, с. 15).
Невже мене паняночка
Дурного дурыла,
Якъ про любовъ свою щыру
Мени говорыла? (1, с. 89).*

Як риторичні й стилістичні фігури іменникові та дієслівні повторення не тільки формують віршовану архітектоніку всього твору, але й визначають його ідейний зміст, посилюють емоційність та ритмічність поетичного виразу. Більше того, організуючими одиницями такого типу виступають здебільшого слова, словосполучення.

Надія

*Надія – для хворого лыкы,
Надія – въ неволи піддержка,
Надія – въ несчасти товаришь
Надія – къ спасенію стежка.
Велікее слово «надія»:*

*Безъ неи свить бувъ бы тюрмою.
Багато жыве и держытця
Надією тилькы одною (1, с. 41).
Хочешь, щобъ счастье,
Якъ зъ неба, валылося?
Хочешь, щобъ гарно
И легко служылося?
Хочешь на старистъ
Що-небудъ прыдбаты ты?
Хочешь? – Прывчайся
Такъ...ладыты, ладыты (1, с. 40).*

Загалом же поетичний синтаксис Миколи Кузьменка являє собою не тільки мистецьке наслідування класичних традицій своїх попередників, а й творче використання живомовних елементів, народнопісенної ритмомелодики й багатой палітри мовних засобів сатиричної типізації тогочасної дійсності. Його різножанрова художня спадщина, безсумнівно, заслуговує на всебічне опрацювання, що сприятиме визначенню ідіостилію митця та його ролі в історії української літературної мови, а також виявленню тих мовних особливостей, які поповнять українську лексикографію, діалектологію, стилістику.

Література

1. Білецький Ф.М. Сатира Миколи Кузьменка // Питання філології : [зб. наук. праць аспірантів]. / Фелікс Мар'янович Білецький, Микола Хомич Гуменний. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1972. – С. 45–46.

Джерела

1. Кузьменко М. Л. Дозвілля / М. Л. Кузьменко. – Екатеринославь, 1899. – 92 с.
2. Кузьменко М. Чутки й відгуки // Шершень. / Микола Лаврінович Кузьменко. – Екатеринославь, 1906. – 78 с.
3. Український декламатор «Розвага» : [Артистичний збірник поезій, оповідань, монологів, жартів, сатир і гуморесок. Уложив Олекса Коваленко] / Микола Лаврінович Кузьменко. – [2-е вид., доп.]. – К., 1906. – 576 с.

УДК 811.161.2'373.74

Л. В. Сикало

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ ПИСЬМЕННИКІВ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ)

Сикало Л. В. Фразеологізми як засіб створення комічного в художніх текстах (на матеріалі творів для дітей письменників ХІХ – початку ХХ століття).

У статті розглянуто способи і прийоми використання фразеологізмів як засобу створення комічного в художніх творах для дітей.

Ключові слова: фразеологізм, мовні засоби створення комічного, естетична функція.

Сикало Л. В. Фразеологизмы как средство создания комического в художественных текстах (на материале произведений для детей писателей ХІХ – начала ХХ века).

В статье рассмотрены способы и приемы использования фразеологизмов как средства создания комического в художественных произведениях для детей.

Ключевые слова: фразеологизм, языковые средства создания комического, эстетическая функция.